

**Максим Гончаренко,**

доцент КНУКіМ,  
канд. архітектури

### **ХАРАКТЕР ВІДОБРАЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ БІОГРАФІСТИЦІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті розглядаються типи представлення біографічних матеріалів про архітекторів, їхні характерні ознаки і принципи вибору того або іншого типу та структура представлення біографій архітекторів в електронній базі. Також ідеться про ті особливості подачі біографічних даних архітекторів, які дозволять виявити роль фахівця в розвитку містобудування, архітектурних стилів, будівельних технологій, у дослідженні історії архітектури, і, опосередковано, – у розвитку естетичного світовідчуття суспільства.

*Ключові слова:* біографістика, архітектори, особливості відображення, роль, розвиток, стилістика, технології, інформаційні мережі, історія, наука, естетика.

Усталені жанри написання біографічних матеріалів напрацьовувалися упродовж тривалого часу, й окремі позиції – дефініція, життєпис, оцінка діяльності – набули ознак універсальності, що дозволяє застосовувати їх до будь-якої історичної постаті. Подання біографічної інформації залежно від мети може мати різну глибину розроблення й деталізації – містити лише хронологічний короткий виклад подій, або й відображати деталі творчого шляху, спогади сучасників, психологічні переживання персони, суб'єктивний аналіз артефактів біографом.

Прикладом уживання типу стислого викладу біографічних даних (довідкові видання), зокрема про архітекторів України, біографіям яких присвячено не так і багато праць, є видання загальновідомих енциклопедичних<sup>1</sup> та галузевих довідників, до яких треба віднести і започатковану Державною науковою архітектурно-будівельною бібліотекою (ДНАББ) імені В. Г. Заболотного серію «Видатні зодчі України», яка виходить як біобібліографічні покажчики<sup>2</sup> тощо.

Якщо перший тип подання біографічних даних (довідковий або енциклопедичний) вже достатньо відшліфований, то у другому є свої складнощі, які йому специфічно притаманні (життєпис, нарис, есе тощо) і через це щоразу в конкретному тексті будуть з'являтися свої акценти,

мотивація структури та характер викладу (погляд та позиція автора). Саме про це пише Дмитро Стус: «... Коли ж ця неповторна індивідуальність суб'єкта накладається на такі ж свої риси автора біографії, виникає своєрідне явище компенсації і об'єктивізації суб'єкта – поза увагою біографа залишається все, що суб'єктивно не може бути прочитане ним у зв'язку з його особистісним способом світосприймання. Таким чином відбувається первісне звільнення біографічного тексту від другорядних деталей. Проте, і про це варто пам'ятати, немає жодної гарантії, що з водою не вихлюпнуто й дитину: погодьмося, будь-яка другорядна деталь суб'єктивно може бути надзвичайно важливою для саморозвитку об'єкта дослідження, хоча з точки зору стороннього спостерігача – «об'єктивно» – може видаватися і не вартою уваги дрібничкою»<sup>3</sup>.

Важливою є та обставина, що характер професійної діяльності біографованої особи формує певні акценти в біографічному дослідженні про неї, й залежно від галузі професійної діяльності ця людина залишає по собі відповідні сліди в різних сферах людської діяльності – мистецтві, науці, техніці тощо. Отже, для того, щоб поставити ці факти в певному контексті історії культури, досліднику треба володіти бодай орієнтовним розумінням процесів не тільки в професійній галузі біографованої особи, але і в суспільно-політичних тогочасних обставинах (історичному контексті). Такі вимоги щодо біографічних досліджень та низка інших специфічних вимог виокремлюють біографістику в окрему історичну дисципліну. Конкретного значення в цьому процесі набуває роль суб'єкта (автора) біографії.

Тож при біографуванні архітекторів важливо усвідомлювати місце і роль не тільки архітектора, а й архітектури в цілому в соціокультурному просторі. Це дуже важливо, зважаючи і на те, що тривалий час існує певна невизначеність позиціонування архітектури як виду діяльності, оскільки вона має відношення як до будівництва і техніки, так і до образотворчого мистецтва, й тому повністю не належить ні до однієї з цих професійних сфер. Ця невизначеність місця архітектури і нерозуміння ролі архітектора, значення його архітектурної творчості стали свого часу однією з причин ліквідації Академії архітектури (АА) УРСР \* й організації на її основі

\* АА УРСР створена 1945 р. – у постанові Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 18 квітня 1945 р. № 793 зазначалося: «П. 1. Дозволити Раднаркомові УРСР створити Академію архітектури на базі Української філії Академії архітектури СРСР». Офіційно Академія була утворена постановою Ради Народних Комісарів і ЦК КП(б)У № 960 від 21 червня 1945 року «Про організацію Академії архітектури УРСР».

Академії будівництва і архітектури (АБіА) УРСР з низкою галузевих науково-дослідних і проектних інститутів при Держбуді УРСР 1956 року \*.

Постанова про створення АБіА УРСР засвідчує офіційно діючу тоді ієрархію галузей, в якій архітектура була підпорядкована будівельно-промислому комплексу. Пізніше архітектуру як галузь було витіснено шляхом ліквідації АБіА УРСР 1964 р. Натомість виникла низка підпорядкованих суто адміністративній установі – Держбуду УРСР – науково-дослідних і проектних інститутів, серед них – НДІ теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві (КиївНДІП), який був практично останнім фрагментом АА УРСР, центром підготовки кадрів і головним осередком архітектурознавства, маючи вже назву – НДІ теорії, історії архітектури та містобудування (НДІТІАМ), був ліквідований 2007 року \*\*.

Такі драматичні факти існування історико-архітектурної науки в Україні визначили ставлення нашої держави і суспільства до архітектури й особи архітектора, означеності їх місця та ролі в культурі, що вплинуло на їх згадування в різних довідниках та у визначенні кола цих осіб, що своєю чергою не сприяло і розширенню досвіду подання про них біографічних даних.

У світовій історії архітектура незаперечно займає почесне місце і професія «архітектор» – одна з найпрестижніших саме через те, що є «мостом» і територією синтезу між різними галузями знань – образотворчим мистецтвом і будівельними технологіями, фізикою і психологією, естетикою й філософією. Методологічно дослідження таких дифузних зон знань досить відпрацьоване. Так, явища взаємопроникнення, зокрема, вивчаються у культурології (наприклад, взаємодія цивілізаційних центрів (А. Тойнбі <sup>4</sup>); або взаємодія культур сусідніх народів (Н. Широков, В. Ідзьо <sup>5</sup>); дослідження подібного типу знаходимо також у лінгвістиці (наприклад, праці К. Тищенко <sup>6</sup>).

\* Постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів України від 22 вересня 1955 року «Про заходи подальшої індустріалізації, поліпшення якості і зниження вартості будівництва» на базі Академії архітектури (АА) УРСР та низки галузевих науково-дослідних інститутів Києва і Харкова при Держбуді УРСР було створено Академію будівництва і архітектури (АБіА) Української РСР.

\*\* Причини ліквідації НДІТІАМ за умов, коли він, не маючи державного утримання, існував як госпрозрахунковий і не був збитковим для держави, теж лежать у площині нерозуміння державними структурами місця і ролі архітектури в житті суспільства.

Саме такий різноспрямований підхід має бути застосований до висвітлення практичної діяльності архітектора, яка відбувається на стику вирішення таких різнопланових задач, як зручність, раціональність, ергономічність, естетичність, символізм, екологічність тощо і внаслідок чого з'являється архітектурний твір, що сприймається як «застигла музика» <sup>7</sup>. Цей підхід, властивий визначеному тут другому типу подання біографічних даних, дасть можливість біографу подати індивідуалізовано творчий шлях архітектора. Маємо доволі невелику кількість таких праць, хоча вже у середині ХХ ст. були спроби подання біографії архітектора і його творчості на широкому культурологічному тлі. Чи не першою такою працею в Україні є книга Івана Олександровича Ігнаткіна, яка несе на собі відбиток свого часу, коли всі досягнення на терені України автоматично розглядалися як російські. Під цим кутом фахово та цікаво висвітлено біографії російських зодчих; український слід абсолютно не проявлений, а будівничі Київської держави однозначно віднесені до ареалу російської культури <sup>8</sup>.

До цікавих праць, які розвивають цей другий тип подання біографічного матеріалу і архітектурної спадщини митця, належить і дослідження Олеся Ноги про Івана Левинського <sup>9</sup>. Структура подання біографічних даних і розгортання їх в історичному контексті зафіксовано вже у назвах розділів:

#### Зміст

Те, що створюємо нині, уже колись було	4
Основні віхи життя	5
Художньо-промислова діяльність	20
Становлення промислово-технічних товариств у Галичині	34
Український мистецький стиль у Галичині	42
Народні мотиви в українському церковному мистецтві Галичини	68 <sup>10</sup>

Такий підхід заслуговує на увагу – діяльність митця подана як невід'ємна частина суспільного культурного процесу і в такий спосіб доказово і невимушено постає масштаб біографованої персони (тут – Івана Левинського) та її роль у розвитку української культури.

Природньо, що віддаленість у часі сприяє неупередженому осмисленню ролі творчості кожного архітектора в розвитку соціуму – визначенню його вкладу в еволюцію естетичного смаку та образу майбутнього. Наприклад, довгий час дослідження українського архітектурного модерну було табуовано, а, отже, і творчість архітекторів у цьому напрямі отримувала обмежене висвітлення. Одночасно практична архітектурна творчість представників цього напрямку, зокрема Опанаса

Сластьона, Василя Кричевського, Дмитра Дяченка, Федора Мазуленка, Віктора Троценка та ін., сформувала на початку – в середині ХХ ст. естетичний феномен нового стилю – українського архітектурного модерну, що розвинув народні архітектурні традиції в нових типах об'єктів – житлових, громадських, оздоровчих, освітніх, конторських та виробничих, розповсюджуючись у великих містах, провінційних містечках та селах. Український модерн увійшов в історію культури як унікальний архітектурний стиль, який не залишився тільки експонатом певного історичного періоду, а існує і до сьогодні, переживаючи за цей час різні періоди видимого і латентного свого існування в архітектурній творчості. Дослідником початків цього вагомого і довго замовчуваного періоду в розвитку української архітектури протягом всього свого творчого життя був Віктор Васильович Чепелик <sup>11</sup>. Слід зауважити, що при написанні біографії цього вченого-архітектора саме його наукова спадщина і розкриття обставин, у яких він працював, чи не найвиразніше і найхарактерніше подадуть його образ, місце та роль у контексті певного історичного часу.

Біографія архітектора, подана за другим типом, зважаючи на синтезуючий характер самої професії, стає самодостатнім історичним фрагментом, що ілюструє культурні смаки, побудову структури суспільства і закономірності його існування, досягнення техніко-будівельного комплексу. Для цього в біографії архітектора його творча спадщина повинна бути ідентифікованою з точки зору притаманних його творам стилістики, морфології, особливостей конструкції тощо, а наукові праці – з точки зору їх тематики, наукової новизни, а також вкладу в процес розвитку історичних та теоретичних архітектурних знань.

Такий підхід до висвітлення біографій архітекторів дозволяє мотивовано виявити їх роль у світовому культурному процесі. Так, у своїй творчості архітектор міг пропагувати нові технології (Владислав Городецький), поширювати популярну стилістику (Володимир Ніколаєв), розвивати етнічні архітектурні форми в нових типах будівель (Опанас Сластьон) тощо. Виявлення таких особливостей може відбуватися як у вільному викладі подій, зберігаючи хронологічну послідовність, так і в структурованому – з виокремлення окремих тематичних текстових блоків, присвячених кожному аспекту діяльності: проектуванню, будівництву, науковим працям, викладанню та ін.

Прикладом поєднання вільного та структурованого викладу біографічного дослідження є праця Б. Єрофалова-Пилипчака «Архитектура имперского Киева» <sup>12</sup>. Автор використовує динамічний прийом

розгортання в хронологічній послідовності (за часом діяльності архітектора) низки окремих нарисів про творчість видатних архітекторів на тлі важливих суспільних та політичних процесів, чим створює в цілому незвичну персоніфіковану історію архітектури Києва ХVІІІ – початку ХХ століть. Події подаються через призму існування Російської імперії, яка самою природою свого ієрархічного організму спрямовувала розвиток міст та їхньої архітектури. Для мотивації архітектурних процесів автор, характеризуючи, наприклад, період «єлизаветинського бароко», вважає за необхідне подати стислі біографічні відомості про імператрицю та її роль у розбудові Києва «...При сем Ее Величество изволила построить между старым городом Киевом и Печерскою крепостью дворец, а в верхнем, то есть, старом городе Киеве, в его замке, возобновить по-прежнему каменным строением церковь во имя Святого апостола Андрея Первозванного. Да внутри города ж, близ Золотых врат, через данный вклад от Ее Величества и Их Высочеств и прочих состроилась с оного времени по-прежнему церковь же св. Великомученика и победоносца Георгия, каменная» <sup>13</sup>. Підсумовуючи цей фрагмент тексту, Б. Єрофалов-Пилипчак зазначає, що «...если политика Елизаветы не была оригинальной, то архитектурные свидетельства ее царствования по-женски прихотливы, живописно разбросаны и изящны» <sup>14</sup>.

Весь біографічний матеріал книги поділений на розділи, присвячені стильовим напрямам, що залишили свій слід в Києві за часів Російської імперії. Розділи вміщують біографічні статті про архітекторів, творчості яких властива відповідна стилістика. Кожна стаття починається стислим блоком конкретних біографічних даних, після нього подається вільний опис творчого шляху з широким культурологічним контекстом, історичними свідченнями, ілюстраціями та фотографіями. Отже, біографічна стаття за формою стала близькою до есе. Як приклад наведемо цитату з біографічного тексту про архітектора Стефана Ковніра <sup>15</sup>: «Среди пышной украинской природы мастер «муровщицкого искусства» жил искренним народным чувством, избыточностью творчества и через край бьющей энергии. Деятельный характер проявлялся всюду. Прознав о взятках и присвоении общественных денег старостой Печерского городка, он учинил скорую, и по-своему справедливую расправу на базаре. После чего староста плакался, мол, Ковнир «сбросил с себя долой волчью шубу и схватил меня за волоса, и пригнувши мало не до земле, бил меня кулачем немилостиво в рожу, и когда бывшие при том люде не разборонили, то он Ковнир и более мене бил бы» <sup>16</sup>.

Біографічні дослідження у книзі Б. Єрофалова-Пилипчака створюють

цілісне враження, даючи уявлення про особистостей, їхні професійні досягнення, стильову спрямованість творчості та про значення кожного архітектора у процесі творення міста – його композиційної структури, естетичного образу і певною мірою культури його населення. Таке дослідження персоніфікує історію архітектури, задає загальній історії конкретні виміри, і, можливо, цим надає їй живої достовірності.

Така форма дослідження може стати орієнтиром при створенні розгорнутих біографічних статей, присвячених архітекторам. За потреби його структура може бути доповнена, зокрема блоками тексту про досягнення у викладацькій діяльності, образотворчому мистецтві (адже багато архітекторів реалізувалися як художники, скульптори, декоратори тощо), науковій діяльності.

Вплив сучасних інформаційних технологій, що проявляється у формуванні глобальних міжнародних інформаційних мереж, вимагає використання новітніх форм поширення біографічних даних. Глобальна інтернаціональна структура зберігання і пошуку даних накладає відбиток на те, яким чином до неї можуть долучатися наукові біографічні дані. Її характерними рисами є вільний доступ до функцій наповнення, редагування та користування; відсутність твердих гарантій недоторканості інформації, а також наявність єдиних правил подання даних лише для локальних ресурсів. За цих умов велике значення має інтуїтивна зрозумілість структури баз даних та ключових елементів управління.

Подання біографічних даних про архітекторів у єдиній електронній інформаційній базі / мережі можна здійснювати у синтетичній цифровій багаторівневій формі таким чином:

Коротка довідка – верхній рівень. Йому відповідають всі типи енциклопедичних і довідникових видань.

Розширена довідка – другий рівень.

Повна довідка – третій рівень.

Детальні тематичні та фахові дані – четвертий рівень, тощо.

Зв'язок між рівнями – через теги (ключові слова), що виконують роль кнопок для переходу на інший рівень. Наприклад: в короткій біографічній довідці згадано, що персона займалась архітектурою, слово «архітектурою» є кнопкою, що відкриває статтю другого рівня про фахову діяльність, у цій статті є також ключові слова, що дозволяють перейти на третій рівень – статті про архітектурну практику та проекти тощо. Слід зазначити, що буде доречним подання біографічної інформації й формування пошукових тегів кількома мовами – для введення цих даних у міжнародні інформаційні мережі.

Реалізація таких біографічних баз даних в умовах активного поширення інформаційних технологій буде сприяти внесенню у світовий науковий обіг біографічних даних про архітекторів України.

### Примітки

<sup>1</sup> Словник художників України / ред. колегія : М. П. Бажан (від. ред.) та ін. – К. : Головна редакція УРЕ, 1973. – 272 с. ; *Ревский С. Б.* Зодчие, инженеры, художники, участвовавшие в формировании Екатеринослава (конец XVIII – начало XX вв). – Днепропетровск, 1981. – 52 с. ; Митці України : енциклопедичний довідник / упор. : М. Г. Лабінський, В. С. Мурза / за ред. : А. В. Кудрицького. – К. : УЕ, 1992. – 848 с. ; Мистецтво України : енциклопедія / відп. ред. : А. В. Кудрицький. – Т. 1 : А–В. – К., 1995. – 848 с. ; Мистецтво України : біографічний довідник / за ред. : А. В. Кудрицького. – К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1997. – 700 с. ; Художники України : енциклопедичний довідник / Ін-т проблем сучасного мистецтва АМУ ; редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін. – Випуск перший. – К. : Інтертехнологія, 2006. – 640 с. ; Енциклопедія Львова / за ред. А. Козицького, І. Підкови. – Л. : Літопис, 2007. – 656 с. ; Т. 2. – Л. : Літопис, 2008. – 608 с. ; Енциклопедія сучасної України. – Тома 1–8 / НАН України. Координаційне бюро ЕСУ. – К., 2001 – 2008.

<sup>2</sup> Валентин Иванович Ежов : биобиблиографический указатель построек, проектов, научных трудов и рукописных материалов / Ежов В. И. : К семидесятилетию со дня рождения / сост. : А. А. Пучков. – К. : НИИТИАГ, 1997. – 64 с. (Серія: Видатні зодчі України); Архітектор В. Г. Заболотний : біо-бібліографічний портрет (1898–1962) : бібліографічний покажчик / До 100-річчя від дня народження. – К. : Укрархбудінформ, 1998. – 46 с. (Серія: Видатні зодчі України); Владислав Городецький (1863–1930) : бібліографічний покажчик. – К. : Укрархбудінформ, 1999. – 42 с. (Серія: Видатні зодчі України); *Тимофієнко В. І.* Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть : біографічний довідник. – К. : НДІТІАМ, 1999. – 478 с. ; Архітектор Олекса Тацій (1903–1967) : Бібліографічний покажчик / До 100-річчя від дня народження. – К. : МПП «Прима», 2003. – 94 с. (Серія: Видатні зодчі України).

<sup>3</sup> *Стус Д.* Біографія. Суб'єктивізація об'єкта / Д. Стус // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 35.

<sup>4</sup> *Тойнби А. Дж.* Постигание истории : сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М. : Рольф, 2001 – 640 с.

<sup>5</sup> *Широков Н. С.* Культура кельтов и нордическая традиция античности. – СПб, 2000. – 352 с. ; *Ідзьо В.* Кельтська цивілізація на території України. – Львів : Сполом, 2002. – С. 21.

<sup>6</sup> *Тищенко К.* Походження назв літописних слов'янських племен // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С. 171–183.

<sup>7</sup> *Шеллинг Ф. В.* Философия искусства. – М. : Мысль, 1966, – 496 с.

<sup>8</sup> *Ігнаткін І. О.* Видатні російські зодчі. – Київ : Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1959. – 287 с.

<sup>9</sup> Нога О. Іван Левинський: Художник. Архітектор. Промисловець. Педагог. Громадський діяч. – Л. : Вид-во «Основа», 1993. – 80 с.

<sup>10</sup> Там само. – С. 12.

<sup>11</sup> Чепелик Віктор Васильович (1927–1999) – архітектор, педагог, науковець, визначний дослідник історії української архітектури. Академік. Викладав з 1957 р. до першої половини 1990-х історію архітектури в КНУБА. Підготовлену монографію за результатами багатолітніх досліджень українського архітектурного модерну видано після смерті автора його дружиною, доктором архітектури З. В. Мойсеєнко (*Чепелик В.* Український архітектурний модерн. – К. : КНУБА, – 2000. – 380 с.).

<sup>12</sup> *Ерофалов-Пилипчак Б.* Архитектура имперского Киева. – К. : А. С. С.; НДІТІАМ, 2000. – 192 с.

<sup>13</sup> Там само. – С. 26.

<sup>14</sup> Там само. – С. 26.

<sup>15</sup> Ковнір Степан (Стефан) Дем'янович (1695–1786) – будівничий, «мурованих справ майстер», підданий Києво-Печерської лаври; очолював великі будівельні бригади. Отримав у нагороду за свою творчість вільний стан міщанина і хуторок з млином на Київщині в урочищі Оріховатка.

<sup>16</sup> *Ерофалов-Пилипчак Б.* Архитектура имперского Киева. – К. : А. С. С.; НДІТІАМ, 2000. – С. 70.

УДК [016:929]:087.5: 812.161.2.09

**Наталя Марченко,**

ст. наук. співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

### «ТЕКСТ ДЛЯ ДІТЕЙ» ЯК ФОРМА САМОУСВІДОМЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Текст для дітей розглядається як структурно ідентичний християнській патристиці в учительному (схоластично-дидактичному) та в духовно перетворюючому форматі, також як феномен «внутрішнього» життя суспільства як цілісності, що усвідомлює себе дискретно. На прикладі українських видань для дітей останніх десятиліть означено стан налагодження діалогу поколінь, зокрема щодо вибудовування загальної «біографії» шляхом добору імен та інтерпретації життєписів.

*Ключові слова:* текст для дітей, література для дітей, книги для дітей, біографіка.

У цій статті ми спробували з'ясувати, на яких засадничих принципах може ґрунтуватися розгляд книги / літератури / тексту для дітей у межах історичного (вужче – біографічного) дискурсу та які узагальнення дає змогу робити такий підхід.

Хоча відмінність «дитячого» дискурсу від «дорослого» на практиці ніколи не заперечувалася, на рівні теорії здавна побутує думка про відсутність окремішності та специфічності звернутої до дітей книги / літератури / тексту, оскільки останні творяться дорослими, які мають історично та психологічно зумовлене власне («недитяче») бачення того, якими діти мають бути та що саме знати. Відтак авторитети світу дорослого та відповідні інституції розглядаються як свідомі та зацікавлені посередники у будь-якому сприйнятті книги / літератури / тексту дітьми як способів їх соціалізації. Отже, книга / література / текст для дітей розуміються як такі, що обслуговують владні структури й тому не можуть існувати як вільна творчість, а є лише інтерпретаційною стратегією [17, с. 6]. Натомість практика засвідчує de facto їхнє існування як мистецьких творів, що, своєю чергою, вимагає теоретичного осмислення та представлення в межах поняттєво-термінологічного парадигми.